

ADAM MICKIEWICZ I HRVATSKI ROMANTIZAM

Joanna Rapacka

Mickiewiczzeva je nazočnost u hrvatskoj kulturi 19. stoljeća mnogostrana. To je prisutnost Mickiewicza pjesnika, Mickiewicza političkog pisca, Mickiewicza profesora, Mickiewicza političara i revolucionara. Pitanje njegova mjesta u hrvatskoj kulturi i njegovih osobnih i književnih veza s Hrvatima uvijek se razlikovalo od drugih pitanja (u većini slučajeva bolje bi bilo reći pseudopitanja) s područja uzajamnih odnosa manjih kultura, čiji je značaj najčešće marginalan i koja zapravo spadaju u područje međunarodnoga *savoir vivre-a*, a njihova je uloga više etiketne nego spoznajne naravi. Odnosaj Mickiewicza i Hrvata realan je znanstveni problem koji baca svjetlost na neke bitne vidove obiju kultura, hrvatske i poljske, kao i na kontroverzno i stalno podložno ideološkim manipulacijama pitanje predromantičkog i romantičkog slavenofilstva.

Svjesni su autentičnoga značenja Mickiewiczzeva pitanja bili mnogobrojni hrvatski i poljski istraživači od Franje Markovića u drugoj polovici 19. stoljeća, krakovskih slavista i Branka Vodnika početkom 20. st., do brojnih hrvatskih i poljskih znanstvenika nakon Drugog svjetskog rata. Među tim posljednjima treba posebno izdvojiti Jana Wierzbickog kao autora značajne monografije o poljsko-hrvatskim književnim vezama u 19. stoljeću, koja je u najvećem svom dijelu posvećena upravo hrvatskoj recepciji Mickiewiczzeva stvaralaštva.¹

Povod izdvajanja Wierzbickijeve monografije jest njena metodološka orijentacija. Wierzbickoga zanima, kao što upozorava u uvodu, »ne samo

registriranje, opisivanje i eventualno porijeklo hrvatskih polonica, nego prije svega određivanje uloge poljske književnosti u formiranju svjetonazornih i umjetničkih pravaca hrvatske literature«². Osnovno je dakle za Wierzbickog pitanje ne *što* (a to je uglavnom već bilo poznato iz ranijih radova, iako i u tom pogledu knjiga Wierzbickog donosi neke bitne novosti) nego *kako*.

Wierzbicki minucioznim komparatističkim analizama rekonstruira složeni mehanizam prihvatanja, prisvajanja, pretvaranja i preoblikovanja Mickiewiczova stvaralaštva na hrvatskom tlu, zacrtavajući na taj način neke bitne vidove hrvatske kulturne specifičnosti.

Iz bogatoga misaonog tkiva njegove knjige ovom prilikom željela bih podsjetiti na njegovu otvorenost spram i danas živom pitanju postojanja romantičke formacije u hrvatskoj književnosti preporodnoga doba. »Usprkos tvrdnjama — naglašava Wierzbicki — o neromantičkom karakteru književnosti ilirizma — u hrvatskom se književnom stvaralaštvu četrdesetih godina nalaze mnogi tekstovi koji svjedoče o prihvatanju idejne i artistske problematike romantizma«.³ Njegovi su zaključci rezultat, među ostalim, svjesne, programske promjene motrišta: zamjene u funkciji uzornog modela zapadnoeuropskoga romantizma poljskim romantičkim modelom. Uzgred rečeno, Wierzbicki nije bio prvi poljski znanstvenik koji je, gledajući hrvatsku preporodnu književnost kroz prizmu poljskog romantizma, pokazao posebnu osjetljivost spram njenim romantičkim sadržajima. Ova se osjetljivost već odrazila u kontroverznoj slici hrvatskoga narodnog preporoda koju je dao 1902. godine u svojoj knjizi *Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX*⁴ mesijanist i neoslavenofil zapadnjačke orijentacije Marian Zdziechowski. Zdziechowskom je, naime, smještanje hrvatske preporodne književnosti, a Preradovićeva pjesništva posebice, u tipološki i genetski kontekst poljskog romantizma omogućilo njenu interpretaciju u romantičkom, kršćansko-mesijanističkom duhu, što je naišlo na oštar Jagićev otpor.⁵

Zdziechowski je tražio idejnu bliskost hrvatske i poljske misli i književnosti na ideološkoj razini. Neovisno, možda, o ne posve pravednoj oštrini Jagićeve ocjene, sudovi Zdziechowskog ostaju teško prihvatljivi. Čini se da je dijalog na ideološkoj razini između poljskog romantizma, a Mickiewicza posebice, i hrvatske preporodne književnosti bio, suprotno općem uvjerenju, više otežan nego na razini umjetničkoj. Takva teza nalazi neizravnu potvrdu u monografiji Wierzbickog, iz koje se može jasno zaključiti da Mickiewicza romantičara mnogo bolje shvaća

Vraz pjesnik, autor soneta i balada, nego primjerice prevoditelji i autori parafraza *Knjiga poljskog naroda i hodočašća*. Iznimka je Vrazov slovenski prijevod odlomka *Knjiga — Molitve hodočasnika*.

Na putu pravog dijaloga na ideološkoj razini između Mickiewicza i hrvatske preporodne kulture ispriječile su se vrlo ozbiljne komunikacijske smetnje, koje su proizlazile iz različitosti nacionalnih ideologija, i iz različitog poimanja nacionalne obveze književnosti. (Ostavljamo po strani dodatnu ulogu cenzure koju, naravno, ne treba omalovažavati.)

Tražeci razlog onodobnoga ugleda na hrvatskom tlu poljske književnosti i Mickiewicza posebice, općenito se naglašava značaj slavenofilstva i Kollarova programa slavenske književne uzajamnosti u hrvatskom programu nacionalnog buđenja. Opravdanost se toga uvjerenja ne može poreći, ali se isto tako ne bi smjelo smetnuti s uma da je to isto Kollarovo slavenofilstvo bila jedna od najvećih prepreka u dijalogu Mickiewicza i hrvatskoga preporoda i da uobičajena slavenooslobodilačka frazeologija pokriva duboki jaz i uzajamno nerazumijevanje.

Nabrajaјуći u početku ovoga izlaganje razne vidove Mickiewiczzeve prisutnosti u hrvatskoj kulturi, nisam spomenula jedan od njih, dosta bitan: prisutnost Mickiewiczzeve pojave kao znaka. U toj se funkciji ime Mickiewicza pojavljuje veoma često na stranicama *Danice ilirske* gdje je, kao što je dobro poznato, zahvaljuјуći Aleksandru Flakeru, Mickiewicz najčešće spominjani poljski autor.⁶ Mickiewiczzevo se ime, međutim, u većini slučajeva pojavljuje ili kao obvezan sastavni dio kataloga »velikih naših slavjanskih duhova« pored Kollara, Šafarika i Pogodina,⁷ ili kao ime pariškog profesora slavenskih književnosti, u oba slučaja imajući ulogu simbola neporeciva značenja suvremene slavenske kulture i ugleda koji zasluženno uživa u svijetu.

Idejni je kontekst *Danice*, kao što je poznato, podređen kolarovskoj ideji slavenske uzajamnosti. Katalozi slavenskih uglednika, koje sastavljaju domaći i strani, među ostalim, i neki poljski autori (na primjer, poznanijski filozof Karol Liebel⁸), varijante su Kollarova slavenskog neba iz *Kćeri slave* i u taj slavenski raj na nekako prirodan, automatski način *Danica* uznosi Mickiewicza čije je mjesto zapravo, kao što dobro znamo, u slavenskom paklu, gdje će ga Kollar kao poljskog »nevzajemnika« i smjestiti u sonetu objavljenom u posmrtnom izdanju *Kćeri Slave* iz 1852. godine.

Bio je to samo revanš, Kollarov odgovor (zapravo jedan od njegovih odgovora) na Mickiewiczzeve optužbe glede Kollarova rusofilstva i ksenofobije u odnosu prema neslavenima, kao i na Mickiewiczev kriticism prema slavenofilstvu Kollarovog tipa uopće.

U IX. predavanju I. tečaja *Pariških predavanja*, u kojima mnogi vide vrhunac poljskog romantizma, Mickiewicz kaže: »Žaoke slavenofila da su kraljevine uništile slavensko jedinstvo, čine se neosnovane. Ovo jedinstvo između Slavena nikad nije postojalo, naprotiv, uvijek su bili razjedinjeni. (...) Ideja slavenskoga jedinstva počela se pojavljivati tek u prošlom stoljeću. To je plod znanstvenih i književnih radova znanstvenika; ali da bi se postiglo ovo buduće jedinstvo ne znam je li izabran najbolji put koji bi vodio cilju. Znanstvenici se stalno pozivaju na plemensko zajedništvo, zaboravljajući da su sebi suprotstavljene ideje stvorile razlike koje su se ispoljile u vjerskim i političkim institucijama i zaboravljajući da se ne može uništiti cijela prošlost jednoga naroda, da bi se on vratio svom fizičkom ishodištu.«⁹ Opovrgavajući ideju slavenskog jedinstva i trijezno ustajući u obranu povijesnih razlika, Mickiewicz istodobno nastupa kao prorok — glasnik misije slavenstva čiji je zadatak ostvarenje sveopćeg jedinstva čovječanstva. »Jedinstvo se naroda — kaže Mickiewicz — nalazi na prvoj stranici vjerske tradicije Biblije i naći će se, vjerujem, na posljednjoj stranici istinske filozofije.«¹⁰ Međutim, da bi slavenstvo moglo ostvariti svoj poziv, najprije mora razriješiti svoj unutrašnji konflikt: između duha slobode izražena u poljskoj civilizaciji i duha despocije izražena u civilizaciji ruskoj. Pobjeda u slavenskom svijetu duha slobode, čiji je nosilac, oplemenjen patnjom, poljski narod, otvorit će vrata sveopćoj slobodi čovječanstva. Poviješću slavenstva u Mickiewicza ne vlada kollarovsko-ilirska »sloga«, nego borba »dva hrvača (tj. Poljske i Rusije) sakrivena pod tajanstvenim oklopm,«¹¹ »slavenska je, pak, ideja u njega posve podređena poljskoj nacionalnoj ideji.

U tom kontekstu ironičnu obojenost zadobiva činjenica da u *Danici* od poljskih autora drugo mjesto iza Mickiewicza glede broja citiranja zauzima povjesničar slavenskog prava i kulture Wacław Aleksander Maciejowski,¹² pristaša panslavizma koji je radio za rusku vladu i uz njenu materijalnu potporu i čiji su pogledi o prednosti slavenskog Istoka nad slavenskim Zapadom i prvenstvu pravoslavlja naišli na ogorčeno negodovanje većine poljske elite.¹³ Mickiewicz, pak, njegovo ime spominje na počasnom mjestu među izdajicama nacionalne stvari.¹⁴

Prelaženje šutke preko konflikata koji su razdirali slavenski svijet bilo je, čini se, tipičnije za preporodnu atmosferu nego izravni apeli upućeni Poljacima da ne mute slavensku slogu, što su se ponekad pojavljivali među Česima i Hrvatima. Urednik *Kola*, Stanko Vraz, vjerni Mickiewiczov čitalac, njegov prevodilac i pjesnički dužnik, smatra posve prirodnim da njegov časopis opskrbljuje obavijestima o poljskoj književnosti Piotr Dubrovski, pripadnik varšavskoga panslavenskog kruga, koji se sastojao od Rusa — carskih namještenika i nacionalnih odmetnika, urednik propagandističke, režimske *Dennice* — *Jutrzenke*, u principu bojkotirane od poljskih autora. S tim je istim krugom kontaktirao uglavnom i Ljudevit Gaj za vrijeme svoga boravka u Varšavi. U preporodnom tisku, a zapravo u preporodnoj kulturi, u iluzornoj su se arkadijskoj »slozi« sretale, dakle, voda i vatra.

Proces prilagođivanja vlastitim ideološkim potrebama i sustavima, kao što to svjedoče *Pariška predavanja*, bio je obostran. Nije se ticao isključivo hrvatske recepcije Mickiewicza, nego također Mickiewiczove vizije slavenskoga juga uopće i hrvatske kulture posebice, njegove potpune neosjetljivosti prema političkim tradicijama i formiranju nacionalnih ideologija na tom tlu, kao i prema tradicijama ovdašnje visoke kulture.¹⁵ Istina je, na žalost, da je znanje profesora pjesnika bilo nedovoljno, što su mu predbacivali suvremenici i što potvrđuju današnji istraživači. Međutim, Mickiewiczovo neznanje nije jedini razlog nepostojanja hrvatske povijesti i kulture u *Predavanjima*. Dublji razlog je u nepostojanju povijesnog prostora za bilo koga trećega u Mickiewiczovoj viziji slavenske povijesti, čiji je prostor u cjelini ispunjen poljsko-ruskim hrvanjem. I tako npr. srpska feudalna povijest, o kojoj Mickiewicz zna nedvojbeno nešto više, potrebna mu je zapravo samo kao dokaz duhovne slabosti bizantizma.

Mjesto koje je Mickiewicz našao za slavenski jug, zahvaljujući uglavnom Vuku Karadžiću, ali i nasljedstvu poljskoga slavenofilstva s početka stoljeća, nalazi se prije prekoračenja praga u povijest. Slavenski je jug rezervat sačuvane, pretpovijesne slavenske arhaike, čije je mjesto u Mickiewiczovu vrijednosnu sustavu dosta ambivalentno, svakako daleko od idealizacije tipične za rano poljsko slavenofilstvo.¹⁶

Civilizacija hrvatskih jadranskih gradova, o kojoj je Mickiewicz ipak nešto znao, u te se okvire naravno nije dala zatvoriti. To je pravi razlog (Mickiewicz se opravdava nedostatkom vremena) inače začuđujuće činjenice da je Mickiewicz u

predavanjima kojima je cilj »predstavljanje mesijanskog poziva poljskoga naroda«,¹⁷ odustao od prikazivanja Gundulićeva *Osmana* (na jednom drugome mjestu rekao je ipak nekoliko riječi o *Arijadni*), dakle djela kome je jedna od glavnih tema poljska uloga u slavenskom svijetu. Treba naglasiti da je Mickiewicz posjedovao primjerak te knjige u svojoj knjižnici.

Povijest je ipak uskoro primorala Mickiewicza da uoči hrvatsko pitanje u njegovu itekako povijesnom i suvremenom vidu, što još ne znači da će pjesnik, ovaj put u ulozi revolucionara, biti u stanju ocijeniti njegove stvarne konotacije. Godine 1848. Mickiewicz kreće u Italiju, gdje organizira poljsku legiju koja bi se imala boriti kao talijanski saveznik protiv Austrije i čiji bi konačan cilj bio oslobađanje poljskih zemalja. U svoju je legiju nemjeravao vrbovati hrvatske graničare, ratne zatočenike, kao i one koji bi svojevrijedno odlučili napustiti austrijske redove. Put u Poljsku imao je voditi kroz hrvatske zemlje. Mickiewicz je nadovezivao na davnašnje planove Henryka Dabrowskog iz napoleonskih vremena (1797) koji je put »z ziemi włoskiej do Polski« zacrtao preko Rijeke i Karlovca, računajući barem na blagonaklonu neutralnost graničara. Mickiewicz su planovi doživjeli neuspjeh: Talijani nisu željeli naoružane krajišnike, a krajišnici su željeli ostati vjerni kralju. Isto su se tako izjalovile namjere da se za desant na istočnojadranskoj obali iskoriste austrijski ratni brodovi koji su stacionirali u Livornu i čiji su zapovjednici bili oficiri iz Boke i Dalmacije.¹⁸ Od tih je planova ostao samo namijenjen Hrvatima prijevod *Skladu zasad* — katekizma, u kojem je Mickiewicz formulirao idejne osnove djelovanja Legije — spoj demokratskih načela (sloboda riječi, jednakost građana, ravnopravnost Židova i žena, raspodjela zemlje) i poljskog mesijanizma (za suvremeno uho s pomalo fundamentalističkim prizvukom), gdje se među ostalim kaže:

»1. Duh slavljanstva u svjatoj, katoličkoj, rimskoj vjeri ima pokazati se slobodnijem djelima.

2. Riječ Božja pokazata u Evangelje zakon državni — zakon narodni i obšćestva.

3. Crkva straža riječi.

4. Otečestvo polje života za riječ Božju na zemlju.

5. Duh naroda poljačkoga sluga Evangelja zemlja poljačka svojijem narodom tijelo: Polonia vaskrsnu u tijelu u kojijem je stradala i pošla u grob nazad sto godinah — Polonia ustaje kako slobodno lice i nezavisima i pruža ruku Slavjanima.«¹⁹

Zanimljivo je da se neuspjeh Mickiewiczovih hrvatskih planova nije negativno odrazio na njegov odnos prema Hrvatima. Nakon napuštanja Italije, Mickiewicz 1849. godine u svojim novinama »Trybuna Ludów«, izrazito demokratske i antihabsburške orijentacije, nikada nije osudio bana Jelačića i Hrvate, dapače, objavio je članak Andrije Torkvata Brlića, u kojem se objašnjavaju i brane razlozi i ciljevi banove politike.²⁰

Ta kratka talijanska epizoda nije, međutim, samo još jedan primjer nesporazuma u dijalogu na relaciji Mickiewicz — Hrvati. Na tom će se istom talijanskom tlu uskoro ostvariti potpuno idejno razumijevanje (idejni kontakt), iako posredno i na simboličnoj razini. Godine 1863. Eugen Kvaternik pokušat će ponoviti, isto tako bez ikakvih izgleda za uspjeh, Mickiewiczov scenarij, ovaj put ne za poljsku nego za hrvatsku stvar.

U početku dijalog Mickiewiczza i Hrvata, s nekim iznimkama, koje čini prije svega dio Vrazovih tekstova, bio je uglavnom dijalog romantizma i buditeljskog duha, ovaj put to je dijalog između dva romantizma, jer duh hrvatskoga romantizma nije samo duh hrvatske literature, najčešće opterećene preporoditeljskim sinkretizmom i sentimentalnim kollarovskim slavenofilstvom, nego i duh romantičarske nacionalne Kvaternikove ideologije, kao i duh teksta njegove biografije. Taj duhovni susret Mickiewiczza i Kvaternika trebao bi podsjetiti na to da prava slika hrvatskog romantizma ne smije biti svedena na književnost, nego mora obuhvatiti cjelovitost hrvatskoga duhovnog života, uključujući romantičarske ideologije Starčevića i Kvaternika, hrvatsku historiografiju, kao i brojne tekstove ophođenja društvenih elita.

BILJEŠKE

¹ J. Wierzbicki, *Z dziejów chorwacko-polskich stosunków literackich w wieku XIX*, Wrocław — Warszawa Kraków 1970.

² J. Wierzbicki, *ibidem*, str. 6-7.

³ J. Wierzbicki, *ibidem*, str. 44.

⁴ M. Zdziechowski, *Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX. (Iliryzm Stanko Vraz. Ivan Mažuranić. Piotr Preradović)*, Kraków 1902.

⁵ V. Jagić, M. Zdziechowski »Odrodzenie Chorwacji w wieku XIX. (Iliryzm. Stanko Vraz. Ivan Mažuranić. Piotr Preradović)«, »Archiv für slavische Philologie«, XXV, 1903.

⁶ Usp. A. Flaker, *Struktura kulture hrvatskog narodnog preporoda*, u knjizi: A. Flaker, *Stilske formacije*, str. 135-148.

⁷ Usp. I. Kukuljević, »Danica ilirska«, VII (1841), str. 154 (reportaža o boravku J. Kollara u Zagrebu).

⁸ K. Liebelt, *Kolo prosvětenija*, »Danica ilirska« VI (1840), str. 121-123.

⁹ Cit. prema izdanju: A. Mickiewicz, *Dzieła*, t. VIII, *Literatura słowiańska*, tečaj I, Warszawa 1952, str. 104-105 (prijevod: J. Rapacka).

¹⁰ Ibid., s. 105.

¹¹ Ibid., str. 21.

¹² Usp. A. Flaker, nav. djelo, str. 147.

¹³ Usp. izm. ost. Z. Klarnerówna, *Słowianofilstwo w literaturze polskiej*, Warszawa 1926, str. 142-149.

¹⁴ Usp. A. Mickiewicz, *Dzieła*, T. X, *Literatura słowiańska*, tečaj II, Warszawa 1952, str. 235-236.

¹⁵ Usp. o tome: J. Rapacka, *Mickiewiczowska wizja literatur słowiańskich*, u knjizi: J. Rapacka, *Godzina Herdera*, Warszawa 1996, str. 95-112.

¹⁶ Usp. J. Rapacka, nav. djelo.

¹⁷ J. Kleiner, *Ideologia wykładów w Collège de France*, u knjizi: J. Kleiner, *Studia inedita*, Lublin 1964, str. 345.

¹⁸ Usp. H. Batowski, *Legion Mickiewicz a Słowiańszczyzna w r. 1848*, Kraków 1948; H. Batowski, *Mickiewicz wobec południowych Słowian w l. 1848-1849*, u knjizi: H. Batowski, *Ze słowiańskich mickiewiczianów*, Warszawa 1980, str. 38-59 (prvi put objavljeno: »Historijski zbornik« IX, Zagreb 1956, str. 69-81).

¹⁹ Cit. prema H. Batowski, ibidem, str. 51-52.

²⁰ Usp. H. Batowski, *Mickiewicz wobec południowych Słowian W l. 1848-1849*, u knjizi: H. Batowski, *Ze słowiańskich mickiewiczianów*, Warszawa 1980, str. 57-58.